

ESTETİK DƏYƏRLƏRİN ŞAĞIRDLƏRİN MƏNƏVİ ZƏNGİNLİYİNİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Vidadi Xəlilov,

*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun baş elmi məsləhətçisi,
pedaqoji elmlər doktoru, professor, Əməkdar müəllim*

e-mail: konulmikayilova@rambler.ru

<https://doi.org/10.30546/2706-7858.2026.09.3.306>

Milli əxlaqa söykənən ünsiyyət-davranış etikası, doğma yurdun əsrarəngiz təbiəti, estetik hisləri oyadıb hərəkətə gətirən lövhələri, müxtəlif janrlı incəsənət əsərləri ümumi təhsil məktəb şagirdlərinin mənəvi zənginliyində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Lakin bu cəhət öz mahiyyəti etibarilə o zaman daha böyük dəyər səviyyəsində nəzərə çarpır ki, dəyərlərin mahiyyəti, tətbiqi imkanları, yeri, necə deyirlər, ölçüsü-biçisi qabaqcadan nəzərə alınır. Təcrübəli müəllimlər problemin bu cəhətini əvvəlcədən nəzərə alır, dərstdə və müxtəlif xarakterli sinifdən xaric məşğələlərdə, ayrı-ayrı tədbirlərdə istinad imkanlarını məqsədemüvafiq şəkildə müəyyənləşdirirlər. Bu prosesdə xalq yaradıcılığına, xalqın deyimlərinə əsaslanaraq şagirdlərdə, müxtəlif yaş qruplarına malik olan məktəblilərdə ünsiyyət, davranış estetikasının geniş vüsət almasına xüsusi diqqət yetirirlər. İstər dərstdə, istərsə də sinifdən xaric tədbirlərdə xalqımızın min illər boyu davam edən, əsrlərdən-əslərə, nəsillərdən-nəsillərə ötürülən tərbiyəvi adətlərə xüsusi diqqət yetirilməsi, yeri gəldikcə elmi-metodik mənbələrə istinad olunması məşğələlərin estetik təsir imkanlarını artırır və görümlü edir. Şərqin şifahi və yazılı sənət abidələrində tərbiyəvi fikirləri əks etdirən “Az söylə, söz söylə” metodik vəsaiti də problem baxımından

mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Pedaqoji elmlər doktoru, professor Akif Abbasov və pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Səadət Həsənova tərəfindən müstəqilliyimizin ilk illərində hazırlanan və 1992-ci ildə “Maarif” nəşriyyatında çap olunan həmin fundamental vəsaitin elmi redaktoru, ön sözün müəllifi pedaqoji elmlər doktoru, professor Zahid Qaralovun qənaətləri də problemliliyi ilə diqqəti cəlb edir: “İnsan şəxsiyyətinin təşəkkül tapıb formalaşmasında tərbiyənin rolu böyükdür. Azərbaycanda tərbiyə sistemi tarixən xalqımızın həyatı, psixologiyası, adət və ənənələri, soykökü ilə sıx bağlı olub. Lakin xalqımız işıqlı gələcəyə doğru irəlilədikcə qara buludlar onu daim təqib edib. Tariximiz bir tərəfdən xalqımızın bəşəri ideyalarının çiçəklənməsi, digər tərəfdən ülvə arzularının söndürülməsi istiqamətində açıq və gizli mübarizələr tarixi olub. Neçə yüzilliklər ərzində xalqımızın yaratdığı mənəvi zənginlikləri yadellilər oğurlayıb məhv etməyə çalışmışlar... Bizi parçalayıblar, torpağımızı və onun təbii sərvətlərini paybölüş ediblər... Torpağımızda zülm dəfələrlə ayaq tutub, lakin axıra qədər ayaq tutub yeriməyi bacarmayıb. Haqq-ədalət nə qədər tapdalansa da, millətimin yaratdığı dərin zəka məhsulları əsrlərin zülm bəndlərini yarıb keçib və bugünü müzəddək gəlib çatıb.

Haqqında bəhs etdiyimiz metodik vəsaitin

“Xalq pedaqogikasıdan seçmələr” bölməsində nəzərə çatdırılan atalar sözləri, nəsihətlər, tərbiyəvi adətlər haqqında deyimlər böyüməkdə olan nəslin etik mədəniyyətinin, davranış estetikasının inkişafı baxımından əhəmiyyətlidir. Bu da maraqlıdır ki, həmin vəsaitin “Xalq pedaqogikasıdan seçmələr” adlı ilk bölməsində öncə şəxsiyyət zənginliyinə istiqamətlənən atalar sözlərinə istinad edilərək diqqətə çatdırılıb.

“Ağıl yaşda deyil, başdadır”, “Ara sözü ev yıxar”, “Bilməmək eyib deyil, soruşmamaq eyibdir”, “Böyüyə hörmət elə, sən də böyüyəcəksən”, “Qürbət cənnət olsa da, yenə Vətən yaxşıdır”, “Dəmiri isti-isti döyərlər”, “İllər qocaltmaz insanı, qüssə qocaldar”, “Yekə başın faydası yoxdur, içində beyin gərək”, “Gənclikdən qocalığa ömür saxla”, “Mərifətsiz millət yaşamaz”, “Nadanın düşməni özüdür”, “Özünə baxma, sözünə bax” və s. bu kimi atalar sözləri öz mahiyyəti etibarilə çox qüvvətli tərbiyəvi təsir imkanlarına malikdir.

Müşahidələr göstərir ki, ibtidai siniflərin, habelə yuxarı sinif şagirdlərini əhatə edən müxtəlif xarakterli məşğələlərdə müəllimlər monotonluğa, yeknəsək iş tərzinə istinad edirlər. Azərbaycan dili, ədəbiyyat dərslərlərində, ayrı-ayrı mövzularla əlaqədar nəzərə çatdırılan atalar sözləri mahiyyət dolğunluğu ilə izah olunmur. Məsələn, “Bilməmək eyib deyil, soruşmamaq eyibdir” atalar sözləri ibtidai sinif şagirdləri üçün daha xarakterikdir. Bəzən onlar hər hansı dərslər, məşğələ prosesində onlara aydın olmayan bir məsələni müəllimlərinə təkrar-təkrar soruşmağa səy göstərmirlər. Onlara elə gəlir ki, hər hansı anlayışın mahiyyətini izah etmək üçün müəllimə yenidən müraciət etsələr yaxşı olmaz. Halbuki təcrübəli, işgüzar müəllimlər şagirdlərinin müəmməl bilik almaları üçün müxtəlif mövzularla əlaqədar izahları təkrarlamağa hazır olurlar. *“Ağıl yaşda deyil, başdadır”* atalar sözü isə yuxarı sinif şagirdləri üçün daha xarakterikdir. Daha əhatəli izahlara ehtiyac duyulur. Əsas diqqət ona yönəldilməlidir ki, şagirdlər bu məlum həqiqətin mənasını yaxşı başa düşsünlər. İnsanın yaşı çox ola bilər, lakin ətraf aləm, həyat hadisələri, tarixi inkişaf haqqında təsəvvürləri dar və məhdud çərçivədə nəzərə çarpar. Deməli, yaşın çoxluğuna, yaşa dolmaqla deyil, yaşam

illərini mənalandırmağa, daha geniş şəkildə oxuyub-öyrənməyə səy göstərilməlidir.

Uşaq və yeniyetmələrin, məktəbli gənclərin etik-estetik mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan ədəbi folklorunda xüsusi yer tutan nəsihətlərin də mühüm rolu, təsir imkanları vardır. *“Can de, can eşit”, “Məclisə bax danış”, “Həmişə yaxşılarla yoldaş ol”, “Xoş danışsan, xoş cavab eşidərsən”, “Qəm-qüssəyə şərik olana kömək lazımdır”, “Özünü saxla, hər şeydən ötrü özündən çıxma”, “Tənbəllik üfunət gətirir”, “Qoy səni xalq tərifləsin, xalq gözün meyarıdır”, “Nə qədər bilikli olsan da, özünü bilməyən hesab et”, “Hər işi məsləhətləş, sonra həllinə giriş”, “Dilini saxlamağı bacar”, “Hər kəslə öz dili ilə danış”, “Söz danışan ol, söz güləşdirən olma”, “Xəbərcini eşitmə, xəbərçilikdən əlhəzər et” və s.* yüzlərlə nəsihət deyimləri öz növbəsində müxtəlif yaş qruplarına malik olan məktəbliləri mənəvi zənginlik zəminində yaşamağa, hərtərəfli təhsil almağa istiqamətləndirir.

Azərbaycan ədəbi folklorunda daha çox nəzərə çarpan atalar sözləri, nəsihətlər, müxtəlif məzmunlu nağıllar, dastanlar, ozan-aşıq yaradıcılığı nümunələri etik-estetik fikirlər antologiyası kimi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir, əsrlərdən-əsrlərə, nəsillərdən-nəsillərə ötürülür. Məhz belə bir mövqeyin nəticəsidir ki, bu nümunələr xalqımızın, müxtəlif nəsildən olan insanların əxlaqi, etik-estetik davranış aləmini zənginləşdirir. Problem dairəsində deyilənlərlə tanış olub, müvafiq təhlil və ümumiləşdirmələr apardıqdan sonra belə qənaətə gəlmək olur ki, xalq yaradıcılığında, folklorlarda mühüm yer tutan deyimlər, sənət nümunələri müxtəlif nəsildən olan insanları mənəvi zənginlik zəminində yaşamağa ruhlandırır. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan xalq yaradıcılığı nümunələrinin təhsil və tərbiyəvi əhəmiyyətindən bəhs edən kitablarda, o cümlədən xalqımızın hikmət incilərini əks etdirən *“Az söylə, söz söylə”* tədris vəsaitində daha çox lazım gələn tərbiyəvi adətlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir [5; 8; 9].

Qocalara və qocalığa qədəm qoyanlara hörmət adətindən, əsas mahiyyətindən bəhs edərkən öncə qeyd olunur ki, onlara həssaslıqla ehtiram göstərib, buyruqlarını yerinə yetirmək yaşca kiçik olanlardan tələb edilir. Əsas layiqli davranış

kimi nəzərə çatdırılır. Yaşlıların nəsihətlərini gənclər diqqətlə dinləməlidirlər. Süfrədə onlardan qabaq çörək kəsmək və söhbətə başlamaq hörmətsizlik əlaməti sayılır. Cavanları pis hərəkətlərdən çəkindirmək üçün onları döymək, cəzalandırmaq həddinə gəlsələr də, qocaya əl qaldırmaq günah hesab edilir. Ata-anaya hörmət də milli adətlərimizdə əsrlərdən bəri davam edir. Bu adətlərdən biri və ən başlıcası odur ki, övlad atasına hörmət etməli, onun sözünü qulaqardına vurmamalı, üzünə ağ olmamalı, nəsihətlərinə diqqətlə qulaq asmalı, deyilənlərə əməl etməlidir. Hər bir övlad “Yuxarıda Allah, aşağıda ata-ana” xalq deyimini də yaddan çıxarmamalıdır. Hətta ata evə daxil olanda ayağa durar, onun xidmətində dayanar, buyruqlarını dərhal yerinə yetirirlər. Xalqımızın tərbiyəvi adət-ənənələr sırasında qadına, anaya, əmək adamlarına, dostlara hörmət qaydaları da bəyənilir, təqdir olunur. Qadına, anaya hörmətlə əlaqədar həyatda öz əksini tapan qaydalar, əxlaqi müddəalar həmişə hər yerdə bəyənilir.

“Qadın – ana evin dirəyidir, evi düzəldən, sahmana salan varlıqdır” – deyirlər. Hətta yaxşı qız haqqında söhbət düşəndə *“filankəsin qızı ilə evlənsən, evinin dirəyi qızıldan olar”* – deyirlər. Mübaligəli olsa da, bu sözlərdə müəyyən həqiqət vardır. Bunlar həyatı müşahidələr əsasında gəlinən qənaətdir. Məlumdur ki, iki düşmənçilik niyyətində olanlar üz-üzə gəlib qan tökmək istəyən zaman qadın – ana örpəyini qabağa atarsa, düşmənçilik hərisliyi sönər və yox olar.

Xalqımızın əməyə və əmək adamlarına hörmət ənənələri də dəyərlidir. Əmək adamlarının zəhməti sayəsində başa gələn və bütün nemətlərin tacı sayılan çörəyə hörmət, ilk növbədə diqqətə çatdırılır. Çörəyi yerə, zibilliyə atmaq, ona hörmətsizlik etmək günah sayılır. Əksinə, çörəyi müqəddəs varlıq hesab edib, çörəyə əl basmaq, bir tikə qoparıb and içmək şübhəli bir məsələni aydınlaşdırmaqda ən inamlı əsas sayılır.

Azərbaycan xalqının əxlaqi-tərbiyəvi adət-ənənələrlə bağlı deyimlərində dostluq da əsas hədəflərdən sayılır. Ulularımız yaxşı dostu qardaşdan irəli hesab etmişlər. *“Hər şeyin təzəsi, dostun köhnəsi”*, *“Dostu yaman gündə sına-yarlar”*, *“Dost-dosta tən gərək, tən olmasa gen*

gərək” və s. deyimləri əsrlərin sınağından çıxaraq bu gün də tərbiyəvi təsir qüvvəsini saxlamaqdadır. Xeyir-şər, duz-çörək, halallıq, uşağa sevgi və qayğı, evlənmək, ailə qurmaq, sənətə hörmətlə bağlı deyimlərimiz də dünya xalqlarının etik-estetik fikirlər antologiyasında xüsusi yer tutur və maraqla qarşılanır. Təsədüfi deyildir ki, müəyyən məqamlarla əlaqədar istinad etdiyimiz “Az söylə, saz söylə” tədris vəsaitində də mənəvi zənginliklə, o cümlədən məktəbli şəxsiyyətinin mənəvi zənginliyi ilə bağlı olan həmin cəhətlər də aşağıdakı şəkildə diqqətə çatdırılmışdır:

Xeyir-şər. Xalqımız xeyir-şərə fəal münasibəti də qiymətləndirir. Xeyir və şərdə hamı bir-birinə kömək edər. Toy və yas kimi tədbirlərdə el köməyi təmənnəsiz şəkildə üzə çıxar, əl tutmağı, yardım göstərməyi hamı özünə borc bilər.

Uşağa sevgi və qayğı. Atanın boynunda övladın üç əsas borcu vardır: *“Böyütmək, tərbiyə edib oxutdurmaq və evləndirmək”*, – deyirlər.

Duz-çörək. Qan kəsmək üçün və ya başqa bir dövlətin başçısı, sərkərdəsi xoş niyyətlə razılığa gələndə *“duz-çörək”*lə qarşılayırlar. O da çörəkdən bir tikə kəsib duza batırmalı və yeməlidir. Duz-çörək müqəddəs hesab edilir və yadda qalır.

Halallıq. Zəhmətlə qazanılmış mayaya müftə ələ keçən malı qatmazlar. Həmişə haram, oğurluq nifrətlə qarşılanar. Evlənmək üçün qızın və oğlanın anasının və özünün tərbiyəsi əsas götürülür. Qızın tərbiyəsi, əsasən anadan hesab edilir. *“Qırağına bax bezini al, anasına bax, qızını al”* və yaxud *“Anası gəzən ağacı qızı budaq-budaq gəzər”* fikirləri bu haqda deyilmişdir.

Sənətə hörmət. *“Sənətkar ac qalmaz, hər adamın bir sənəti olmalıdır”* fikri xalqın təfəkküründə dərin iz salmışdır [5; 9].

Bütün bu deyimlərin əsas mahiyyətinə diqqət yetirərkən belə qənaətə gəlmək olur ki, əxlaqi dəyərlər olmadan, onları müntəzəm olaraq əməli fəaliyyətdə, ünsiyyət anlarında nəzərə almadan gənc şəxsiyyətin etik-estetik inkişafından söhbət açmaq nəzəri cəhətdən belə mümkün deyil. Xüsusi sübuta ehtiyac yoxdur ki, Azərbaycan təbiətinin gözəlliyi, əsrarəngiz lövhələr müxtəlif yaş qruplarına malik olan məktəblilərin şəxsiyyət zənginliyinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu şərtlə ki, onlara yeri gəldikcə ayrı-ayrı fənlərin təd-

risində, müvafiq mövzuların öyrədilməsi prosesində istinad olunsun.

Estetikaya, estetik mədəniyyət məsələlərinə həsr olunan bir sıra dəyərli əsərlərin müəllifi kimi tanınan alimlərimizdən Tofiq Əkbərov “Təbiət, insan, gözəllik” əsərində yazır: “İnsan və insan cəmiyyəti təbiətin bir hissəsidir... Təbiəti, onun gözəllik və eybəcərliklərini ülvü və qeyri-üzvi, bir sözlə, bütün estetik cəhətlərini qiymətləndirmək estetikanın ən mühüm vəzifələrindən biridir. Heç bir rəssamın fırçası təbiətin yaratdığı rəngləri olduğu kimi əks etdirməyə qadir deyildir... Təbiət bitməz-tükənməz gözəlliklə, ülvüviyyətlə doludur. Onun hərəkətli qoynunda ətirli çiçəklər açıb pardaxlanır. Baharında bülbüllər oxuyur, çöllərində ceyran mələyir, göylərində durnalar uçur. Qartal qıy vurub bəyaz buludlar qoynunda süzür. Maral uca dağ zirvəsinə qalxıb ətrafı ürkək nəzərlərlə seyr edir” [6; 2; 3; 4]. Bu deyimlər sözün həqiqi mənasında Azərbaycan təbiətinin əsrarəngiz lövhələridir. Saymaqla qurtarası deyil. Sözlə təbiətin gözəlliyini tərənnüm edən xalq şairi Osman Sarıvəlli necə də gözəl deyib:

*Hər kiçik böcəyin adı var, quzum!
Hər meyvənin ayrı adı var, quzum!
Ana təbiəti duyub dərinədən,
Bu qoca dünyanın sirrini öyrən.
Üfüqlər al geysə, şəfaqlar əlvan,
Yaxşı bax seçə bil rəngi boyadan...*

Xalqımızın bədii təfəkkür incilərindən sayılan nağıllarda, dastanlarda da Azərbaycan təbiətinin gözəllikləri, ülvilikləri heyrat doğuran, heyranlıq yaradan lövhələrlə nəzərə çatdırılır. “Koroğlu” dastanında deyildiyi kimi: – Yaz təzəcə açılmışdır. Çənlibel yenə gülə, nərgizə boyanmışdır. Bulaqlar qayır-qayır qaynayır, ürəklər oyur-oyur oynayır. Rəvşən baxdı ki, bura elə çəmənzər, gülzar bir yerdir ki, daha nə deyim? Gül-gülü çağırır, bülbül-bülbülü. Elə bil ki, bu sıldırım qayanın üstə bir bağça şəklində çəkilib. Yetmiş iki qələmlə yetmiş iki rəng vurulub. Lalələr, bənövşələr göz vururdu. Sıldırım qayalarda xınalı kəkliklər qaqqıldaşır, bülbüllər Koroğlunun səsinə səs verirdi...

Təbiətən şair, nəğməkar xalqımızın yaratdığı müxtəlif janrlı sənət nümunələrində diqqətə çatdırılan təbiət lövhələrinin estetik təsir xüs-

siyyətlərini sözün həqiqi mənasında estetik hissləri oyadıb hərəkətə gətirir. Ona görə də yeri gəldikcə dərstdə və sinifdən xaric məşğələlərdə onlara istinad edilməsi tərbiyəvi təsir imkanlarını daha da artırır. Təsadüfi deyildir ki, estetik tərbiyə problemlərini tətqiqat obyektinə çevirən alimlərimiz təbiətin-təbii varlıqlarını, estetik təsir çalarlarını həyatı mövqedən daha inandırıcı fikir və müddəalarla nəzərə çatdırmışlar.

Estetika problemlərinin sistemli tətqiqatçılarından sayılan Əməkdar elm xadimi, akademik Məmməd Cəfər Cəfərov yazır: ... Aylı-uldüzlu gecələr bizdə fərəh, şadlıq, nikbinlik, tutqun, yağmurlu gecələr isə kədər və məhzunluq əmələ gətirir. Zambaq ilə bənövşə, lalə ilə həmişəbahar, qərənfil ilə ətirşah bizdə müxtəlif duyğular, hisslər oyadır. Səhərin mülayim mehi bizdə kövrəklik doğurur, güclü külək isə mübarizə hissini alovlandırır. Quşların nəğmələri gözəldir, hər quşun nəğməsi müəyyən təsir oyadır. Bülbül daha gözəl və cazibədardır. Çünki onun mahnısı mürəkkəbdir, çıxardığı səslər daha əlvandır. Heç təsadüfi deyildir ki, qədimlərdən göyərçin sülh simvolu kimi qəbul edilmişdir. Göyərçin həqiqətən mülayim quşdur. Ceyranın hərəkəti, baxışı, duruşu, yürüşü, dırnaqları və s. xüsusiyyətləri isə nikbinlik simvolu təsiri bağışlayır. Quzu məsumluq simvoludur və s..

Çiçək adlarının, heyvanlar aləmi və səma cisimlərinin adları insanların özlərinə ad seçməsi də bu qəbildəndir. İncəsənət əsərləri də cansız və canlı təbiətin cisim və hadisələrinin adları ilə adlandırılır. Məsələn, “Səhər”, “Aylı gecələr”, “Solğun çiçəklər”, “Qızıl qönçələr”, “Ayın sonatası”, “Günəş”, “Torpaq mənə nə deyirdi” və s. [12; 14].

Akademik M.Cəfərov isə təbiət hadisələrinə, təbii varlıqlara müxtəlif nəsiləndən olan insanların bədii-estetik mövqedən yanaşmalarının əsas səbəbini inandırıcı fikir və müddəalarla nəzərə çatdıraraq yazır: “Bu işdə estetik zövq mühüm rol oynayır. Zövqsüzlük isə gülünc adlar qoyulmasına səbəb olur. Beləliklə, insan təbiət gözəlliyi ilə ictimai həyat, insan gözəlliyi arasında bir ünsiyyət, yaxınlıq, əhəngdarlıq görmək istəyir, öz həyatını təbii gözəlliklərə uyğun bir şəkildə zənginləşdirməyə çalışır. Təbiət gözəlliklərini isə öz insani zövqünə uyğun bir şəkildə mənalandırır. İnsan istəyir ki, o da onun nəslə də aslan ki-

mi cəsur, şahin kimi vüqarlı, qaya kimi sarsılmaz, Araz kimi əzəmətli, maral, ceyran kimi gözəl, mehriban, bülbul kimi şirindilli, göyərçin kimi mülayim, çiçək kimi gözəl, ətirsəçan olsun”.

Estetik dəyərlərdən, o cümlədən şagird şəxsiyyətinin mənəvi zənginliyini artıran, inkişaf etdirən dəyərlərdən söhbət açarkən incəsənətin, müxtəlifjanrlı incəsənət əsərlərinin, xalq yaradıcılığı nümunələrinin estetik təsir xüsusiyyətləri üzərində dayanmaq zəruri sayılır. Bu xüsusiyyətlər müxtəlif nəsilədən olan insanların həyatını mənalandırır, onları mənalı yaşamağa yaratmağa ruhlandırır. Çox geniş yayılan müxtəlif janrlı nümunələr estetik təsir xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir.

İctimai şüur forması olan incəsənət bəşəriyyətin yaratdığı mənəvi mədəniyyətin mühüm tərkib hissəsidir. Ona görə də dərs prosesində, habelə sinifdənənar məşğələlər, tədbirlər prosesində incəsənət növlərinin – janrlarının əsas mahiyyəti, estetik təsir xüsusiyyətləri haqqında şagirdlərə lazımi məlumat verilməli, əyani-illustrativ vasitələrlə müşayiət olunmalıdır. Bu prosesdə şagirdlər şüurlu şəkildə dərk etməlidirlər ki, incəsənət müxtəlif təbiət lövhələrini, insani münasibətləri müvafiq janrlar, obrazlar vasitəsilə əks etdirir. Şagirdlərin diqqətinə çatdırmaq lazımdır ki, bütün bunlar ayrı-ayrı incəsənət növlərinin ifadə vasitələri ilə nəzərə çatdırılır. Ədəbiyyatda sözlər, rəssamlıqda rənglər, heykəltaraşlıqda daş, gil, dəmir və formalar, forma çalarları ayrı-ayrı sənətkarların ustalığı, peşə məharəti ilə incəsənət əsərlərinə dönür. Müxtəlif xarakterli insanların hiss və həyəcanlarını, arzu və ideyalarını ifadə etməkdə, incəsənətin ayrı-ayrı növləri çox böyük imkanlara malikdir.

Estetikaya, estetik tərbiyəyə və incəsənətşünaslığın əsaslarına həsr edilmiş kitablarda göstərilir ki, bugünədək bizə gəlib çatan incəsənətin daha geniş yayılan dekorativ sənət, memarlıq, təsviri incəsənət, musiqi, bədii ədəbiyyat, xoreoqrafiya, teatr, kino, bədii fotoqrafiya kimi növləri vardır. Nəzərə alsaq ki, həmin növlər də müxtəlif janrlara – janr qruplarına ayrılır, o zaman incəsənətin geniş əhatə dairəsi haqqında daha aydın təsəvvür yaranır. İncə-

sənətin növlərindən danışarkən mono və sintetik incəsənət terminləri də işlədilir. Lakin bir növdən ibarət olan incəsənətə mono incəsənət deyilir. Bədii ədəbiyyatın növ və janrları, rəssamlıq əsərləri, instrumental musiqi nümunələri və s. mono incəsənət növlərinə aiddir. Bir neçə növdən ibarət olan incəsənətə isə sintetik incəsənət deyilir. Kiçik və irihəcmli vokal musiqi janrları (mahnı, romans, kantata, oratoriya), teatr, kino və digər növlərdəki sənət inciləri sintetik incəsənətə aiddir. İncəsənətin müxtəlif növlərindəki əsərlər insanların əxlaqi-estetik hisslərinin inkişafında, mənəvi zənginliyinin artmasında çox böyük rol oynayır. İncəsənətin, xüsusilə musiqinin, təsviri incəsənətin nəinki insanlara, hətta bütün canlılara çox qüdrətli təsir göstərməsi dahi Nizaminin əsərlərində parlaq misralarla inandırıcı şəkildə nəzərə çatdırılır. Daha aydın olması üçün şairin “İsgəndərnamə” poemasının “İqbalnamə” bölməsində “Əflatunun çalğı aləti qayırması” hissəsindən aşağıdakı misralara nəzər salsaq:

*Bütün heyvanları yatırıb sazla,
Sonra ayıldardı xoş bir avazla.
Hər bir səsə uyğun səslər çıxardan,
Bir saz düzəltdi ki, başqa bir insan.
Onun sirlərini əsla bilməzdi,
O sazda bir hava çala bilməzdi.
Ustad həmin sazı çaldığı zaman,
Edərdi xəstənin dərdinə dərman.
Çalğıda elə bir cəhət də vardı
Ki, həkim onunla dərdi tapardı.*

İncəsənətin ən geniş yayılan növlərindən olan musiqi, ədəbiyyat, təsviri incəsənət həqiqətən çox təsirli müalicə vasitəsidir. Fəlsəfə elmlər doktoru, professor Adil Nəcəfov “İncəsənət və səhhət” əsərində yazır: “İncəsənət insana şəfa gətirən ən təsirli ruhi ilaclardandır. Bu mənəvi dərman insanı quruluqdan, qəzəbdən, xudpəsəntlikdən, xəsislikdən, tamahkarlıqdan, dünyagirlikdən xilas edib onun qəlbində yaşamaq həvəsi, könül dolu sevinmək həvəsi, dünyanı və insanları sevmək həvəsi yaradır, insanın qəlbini romantik sənət möcüzəsi sehirləyir”... İncəsənət əsərlərindən alınan estetik zövq ən güclü müsbət emosiyalardandır və insan orqanizminə olduqca müsbət təsir göstərir. Ən yaxşı bədii əsərlər hər cür azara (xəstəliyə) qarşı mübarizədə çox zəruri

olan böyük nikbinlik ehtiyatı yaradır. İncəsənət sağlamlığa xidmət edir və edəcəkdir [8; 1]. Çox gözəl deyilmişdir. İncəsənətin, həm də müalicə funksiyasını yerinə yetirməsi onun emosional təbiəti ilə sıx bağlıdır. Ona görə də incəsənətin ən geniş yayılan növlərindən olan musiqi nümunələri ilə bütün canlılara təsir etmək olur. Musiqi ilə bitkilər də yaxşı inkişaf edir. Sağmal heyvanlar südünü, qoşqu heyvanları (cütə, arabaya qoşulan öküzlər, kəllər, atlar nəzərdə tutulur) isə gücünü artırır. Artıq xeyli vaxtdır ki, təbabətdə “muzoterapiya” (musiqi vasitəsilə müalicə) adlanan yeni bir sahəyə maraq və diqqət xeyli artıb. Görkəmli Azərbaycan alimi, tibb elmləri doktoru, professor İbrahim Topçubaşov ən ağır cərrahiyyə əməliyyatlarını musiqi müşayiəti ilə aparır və bu sahədə böyük uğurlar qazanırdı.

Azərbaycan incəsənəti və onun inkişaf yolları, həm də xalqımızın mənəviyyat-mədəniyyət tarixi kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İncəsənətin əsas mahiyyəti, başlıca istiqamətləri haqqında şagirdlərə məlumat verərkən Azərbaycan xalq yaradıcılığına – musiqi və folklor nümunələrinə də xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Laylalar, bayatılar, nağıllar, dastanlar, aşiq havaları, muğamlar, mahnılar və s. xalqımızın bədii təfəkkürünün zənginliyini göstərir. Dədə Qorqud müdrikliyi, Xaqani və Nizami fəlsəfəsi, Nəsimi və Füzulinin həyat eşqi, Bəhrüz Kəngərli və Səttar Bəhlulzadənin ecazkar rənglər dünyası, Üzeyir Hacıbəyli musiqisinin qüdrəti, mübarizliyi, həzinliyi və füsunkarlığı, Səməd Vurğun poeziyasının bədii-estetik təsiri müxtəlif nəsildən olan insanları, bütövlükdə xalqımızı mənəli yaşayış yaratmağa ruhlandırır.

Nəticə. Müəllimlər, tərbiyəçilər, məktəb rəhbərləri, habelə müxtəlif yaş qrupuna malik məktəblilərin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olan ayrı-ayrı mənəvi və müasir qurumların mütəxəssisləri belə bir məlum həqiqəti, prinsipial cəhəti unutmamalıdır ki, incəsənət və onun ayrı-ayrı növ və janrlarındakı nümunələr o zaman ən təsirli estetik tərbiyə vasitəsinə çevrilir ki, izahlar və şərhlər əyani illüstrativ vasitələrlə müşayiət olunur, sözün həqiqi mənasında, heyranlıqla aşılana estetik-emosional vəziyyət yaranır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Sov.İKP Mərkəzi Komitəsi Plenumunun materialları. Bakı, Azərnəşr, 1983.
2. Göyüşov Z. Fəzilət və qəbahət. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1972.
3. Aslanov A. İncəsənət və tərbiyə. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1967.
4. Qısa estetik lüğəti. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1970.
5. Abbasov A., Həsənova S. “Az söylə, saz söylə” (Şerqin şifahi və yazılı sənət abidələrində tərbiyəvi fikirlər). Bakı, “Maarif” nəşriyyatı, 1992.
6. Əkbərov T. Təbiət, insan gözəllik. Bakı, Azərnəşr, 1966.
7. Cəfərov M. Estetik zövq haqqında. Bakı, Azərnəşr, 1995.
8. Nəcəfov A. İncəsənət və səhhət. Bakı, “Azərnəşr”, 1989.
9. Dərsə verilən müasir tələblər haqqında. Bakı, 1971.